

судьи в прошлом и настоящем уголовном процессе / В. Бозров // Российская юстиция. – 2003. – № 10. – С. 31–32. 7. Бахин В. П. Состязательность – новая сущность нашей правовой системы или создание ее видимости? / В. П. Бахин, Н. С. Карпов // Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України ; НАВСУ ; редкол.: Я. Ю. Кондратьев (гол. ред.) та ін. – К. : Ред. «Бюл. ВАК України», 2004. – № 1 (1). – С. 13–20. 8. Криминалистика : учебник / под ред. А. Я. Вышинского. – М. : Юридическое изд-во НКЮ СССР, 1938. – 292 с. 9. Даровских С. М. Принцип состязательности в уголовном процессе России и механизм его реализации : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / С. М. Даровских ; Юж.-Урал. гос. ун-т. – Челябинск, 2001. – 22 с. 10. Васильев А. Н. Следственная тактика / А. Н. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1976. – 200 с. 11. Комиссаров В. И. Научные, правовые и нравственные основы следственной тактики / В. И. Комиссаров ; под ред. А. Н. Васильева. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1980. – 124 с. 12. Тихиня В. Г. Применение криминалистической тактики в гражданском процессе (при исследовании вещественных доказательств) / В. Г. Тихиня – Минск : Изд-во БГУ, 1976. – 160 с. 13. Криминалистика / под ред. Р. С. Белкина, Г. Г. Зуйкова. – М. : Изд-во ВШ МВД СССР, 1970. – 324 с. 14. Криминалистика : учебник / под ред. Р. С. Белкина. – М. : Юрид. лит., 1986. – 544 с. 15. Криміналістика (криміналістична техніка) : курс лекцій / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, М. В. Салтевський, Г. С. Семаков. – К. : МАУП, 2001. – 216 с. 16. Панасюк А. Ю. Разрешение конфликтных ситуаций: стратегия и тактика судьи / А. Ю. Панасюк // Российская юстиция. – 1997. – № 5. – С. 51–52. 17. Кореневский Ю. В. Криминалистика для судебного следствия / Ю. В. Кореневский. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2001. – 198 с. 18. Мезинов Д. А. К вопросу о правомерности использования некоторых приемов тактики допроса в состязательном судебном следствии по УПК РФ / Д. А. Мезинов // Федеральное законодательство об адвокатуре. Практика применения и проблемы совершенствования : материалы Междунар. науч.-практ. конф., Екатеринбург, 13 июля 2004 г. / [сост. Л. А. Зашляпин]. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2004. – 341 с. 19. Строгович М. С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе / М. С. Строгович. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – 383 с. 20. Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве / А. Я. Вышинский. – 3-е изд., доп. – М. : Госюриздат, 1950. – 308 с. 21. Ермаков С. В. Судебное следствие по делам о нарушении авторских и смежных прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. В. Ермаков ; ВГУ. – Владимир, 2004. – 208 с.

Надійшла до редколегії 03.11.2009

УДК 343.265

О. О. Книженко

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ

Порушено проблему звільнення від відбування покарання з випробуванням. Запропоновано шляхи вдосконалення діючого законодавства.

Затронута проблема освобождения от отбывания наказания с испытанием. Внесены предложения по усовершенствованию действующего законодательства.

Problem of releasing on parole is discussed. Proposals about legislation in force improvement are made.

Останнім часом кримінально-правова політика як нашої держави, так і зарубіжних країн позначена пошуком оптимальних заходів впливу на осіб, які вчинили злочин. Це обумовлено, по-перше, розвитком суспільства й, по-друге, тими інтеграційними процесами, що відбуваються в законодавстві багатьох держав.

Серед таких заходів впливу особливу увагу привертає звільнення від відбування покарання з випробуванням, яке, відповідно до ст. 75 Кримінального кодексу України (далі – ККУ), застосовується з 2001 р. й прийшло на зміну раніше відомим умовному засудженню та відстрочці виконання вироку.

Значний внесок у розробку положень щодо умовного засудження та відстрочки виконання вироку, які чинним законодавством трансформовано у звільнення від відбування покарання з випробуванням, зробили І. М. Гальперін, М. А. Гельфер, О. А. Горайнова, М. А. Єфімов, Х. Х. Кадарі, І. І. Карпець, Г. А. Кригер, В. А. Ломако, Д. В. Ривман, М. Ф. Саввін, Е. А. Саркісова, В. В. Скибицький, Ю. М. Ткачевський, М. І. Якубович та ін. Враховуючи, що ці роботи написані на підставі вже недіючого законодавства, необхідно оцінити кримінально-правові заходи, які б сприяли запобіганню злочинам серед звільнених від відбування покарання з випробуванням. Тому метою цієї роботи є визначення та вдосконалення кримінально-правових заходів запобігання злочинам серед звільнених від відбування покарання з випробуванням.

Запобігання вчиненню нових злочинів засудженим (спеціальна превенція) як мета покарання досягається шляхом поставлення особи в такі умови, які значною мірою перешкоджають або повністю позбавляють можливості вчинити новий злочин.

На підставі ч. 2 ст. 76 ККУ контроль за поведінкою звільнених від відбування покарання з випробуванням здійснюється органами виконання покарань за місцем проживання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців – командирами військових частин.

У чинному ККУ повноваження вказаних органів щодо зазначеної категорії осіб не конкретизовано. Проте такі повноваження знайшли своє нормативне закріплення у Кримінально-виконавчому кодексі України (далі – КВК), відомчій Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі та здійс-

нення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань (далі – Інструкція), затвердженій наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань та Міністерства внутрішніх справ України від 19 грудня 2003 р. та частково в Європейській конвенції про нагляд за умовно засудженими особами або умовно звільненими правопорушниками (Україна підписала її 30 листопада 1964 р., а приєдналася 22 вересня 1995 р.) та в Інструкції про порядок виконання європейських конвенцій з питань кримінального судочинства, затвердженій наказом Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Верховного Суду України, Державної податкової адміністрації України та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 29 червня 1999 року.

Відповідно до Інструкції контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, та звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, включає в себе наступне:

- персональний облік засуджених осіб протягом іспитового строку;
- проведення спільно з органами внутрішніх справ та відповідними громадськими формуваннями індивідуально-профілактичної роботи із засудженими особами;
- додержання засудженими особами громадського порядку і виконання обов'язків, покладених на них судом;
- привід засуджених осіб, які не з'явились за викликом до інспекції;
- проведення початкових розшукових заходів засуджених осіб, місцезнаходження яких невідоме;
- проведення інших заходів, передбачених законодавством.

На підставі аналізу функцій, що здійснюються працівниками інспекції щодо контролю за поведінкою звільнених від відбування покарання з випробуванням, їх можна згрупувати у наступні три групи:

- функції зі здійснення обліку та контролю за засудженими;
- функції, які покликані забезпечити виконання засудженим покладених судом обов'язків;
- функції щодо аналізу роботи з обліку та контролю за поведінкою засуджених (підготовка статистичних та інформаційних матеріалів тощо);

Функції органів внутрішніх справ щодо здійснення такого контролю можна розподілити на дві групи. Це, по-перше, ті, що покликані забезпечити здійснення контролю інспекціями за засудженими (виконання подання інспекції про привід засуджених, їх

розшук тощо) та, по-друге, функції щодо здійснення профілактичної роботи з засудженими.

Системний аналіз чинного кримінального та кримінально-виконавчого законодавства дає підстави стверджувати, що не можна визнати правомірним положення п. 5.3 Інструкції, згідно з яким інспекціям надано право вносити до суду подання про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням і направлення засудженої особи для відбування призначеного судом покарання у разі, коли засуджений не з'являється до інспекції два і більше разів без поважних причин, або зник з метою ухилення від контролю з боку інспекцій. Таке положення відповідає закону за умови, що на засудженого покладено обов'язок періодично з'являтися для реєстрації в органи кримінально-виконавчої системи та повідомляти ці органи про зміну місця проживання. Що ж стосується осіб, на яких не покладено судом обов'язок періодично з'являтися й вони не бажають з власної волі з'являтися до інспекції, – слід застосовувати привід.

Вочевидь, що така норма у відомчій Інструкції з'явилася з метою забезпечення механізму здійснюваного контролю. У доктрині права питання про створення механізмів контролю за засудженими вже порушувалося [1, с. 21]. Однак його вирішення залежить від розв'язання суто теоретичних питань. По-перше, немає однозначної думки стосовно початку перебігу іспитового строку, що має визначальне значення, оскільки саме він має визначати часові межі проведення індивідуальної профілактичної роботи з такими засудженими. Згідно з проаналізованим законодавством, іспитовий строк обчислюється з моменту проголошення вироку суду (ч. 1 ст. 165 КВК).

По-друге, ми цілком поділяємо позицію тих науковців, на думку яких повноваження органів, що контролюють поведінку таких осіб, повинні обмежуватися тими заходами, що обумовлені станом судимості, який визначає правовий статус засудженого. У свою чергу, функції контролюючих органів можуть здійснюватися через систему обов'язків, які покладені на особу [2, с. 83]. Тому кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань повинні ґрунтуватися на принципах законності, справедливості, гуманізму, рівності засуджених перед законом, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правосудної поведінки.

По-третє, в літературі порушується питання про створення служби пробації, яка б мала більші правові та соціальні повноваження, реально опікувалася б питаннями ресоціалізації засуджених. «Пробація» походить від латинського «probatio», що значить «випробування», тому в літературі відзначалася її подібність з умо-

вним засудженням та відстрочкою виконання вироку, які були відомі раніше діючому кримінальному законодавству України [3, с. 121–122; 4, с. 76–78].

По-четверте, в чинному законодавстві не визначено повноважень органів державної влади, місцевого самоврядування, а також об'єднань громадян, релігійних та благодійних організацій щодо можливої співпраці з органами виконання покарань по здійсненню контролю за звільненими від відбування покарання з випробуванням.

Крім зазначених вище повноважень, кримінально-виконавчі інспекції, відповідно до ст. 166 КВК, мають право застосувати до засудженого застереження у виді письмового попередження про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням і направлення для відбування призначеного покарання у разі ухилення засудженого від виконання обов'язків, які покладені на нього судом, або порушення громадського порядку, за яке засудженого було притягнуто до адміністративної відповідальності.

Якщо засуджений не виконує покладених на нього обов'язків або систематично вчиняє правопорушення, що потягає за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, кримінально-виконавча інспекція вносить до суду подання про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням і направлення засудженого для відбування призначеного покарання.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє стверджувати, що питання здійснення контролю за звільненими від відбування покарання з випробуванням потребує вирішення низки суто теоретичних питань, які надалі подальшому стануть підґрунтям для нормативного врегулювання цього контролю.

У науковій правовій літературі неодноразово відзначалося, що мета спеціального попередження досягається не лише шляхом виконання покарання, коли особа поставлена в такі умови, які значною мірою перешкоджають або повністю позбавляють можливості вчинити новий злочин, але й шляхом залякування покаранням. Такий вплив чинить як сам факт засудження і призначення покарання, так і погроза погіршення долі засудженого в разі вчинення ним нового злочину [1, с. 100; 5, с. 13].

Загроза покаранням – це не тільки штучне створення ризику несприятливих наслідків, а й засіб вираження суспільного несхвалення. І така офіційна догана певній поведінці може впливати на настанови людей незалежно від страху перед санкціями [2, с. 126].

Вочевидь, що досягнення зазначеної мети при звільненні від відбування покарання з випробуванням є більш реальним, якщо засуджений буде щоразу відчувати «переваги» та «негативи» своєї

поведінки. Для цього необхідно створити відповідні умови, за наявності яких органи виконання покарань мали б можливість контролювати поведінку засудженого та сприяли б досягненню поставленої мети. У чинному кримінальному законодавстві це є можливим завдяки іспитовому строку, додатковим покаранням та обов'язкам, які покладаються на особу. Таку систему заходів, правил, запроваджених для досягнення зазначеної мети слід визнати режимом звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Як у вітчизняній науковій літературі, так і в чинному кримінальному законодавстві, на відміну від кримінального законодавства інших держав, при дослідженні умовного засудження й відстрочки виконання вироку, які ККУ 2001 р. відніс до звільнення від відбування покарання з випробуванням, термін «режим випробування» не використовується. Однак було б невиправданим, якби ми не згадали слова В. В. Скибицького, який зробив спробу ввести в ужиток поняття «режим»: «Умови випробування, що належать до певного виду звільнення, у своїй сукупності утворюють щось подібне до певного режиму цього виду з перевиховання або виправлення звільненого в іспитовий строк» [6, с. 112]. На підтвердження своєї думки він наводив приклад, що при умовному засудженні протягом іспитового строку до звільненого пред'являються певні вимоги щодо його поведінки, при відстрочці виконання вироку засуджених, крім цього, повинен виконати покладені на нього обов'язки: у визначений термін відшкодувати спричинену шкоду, влаштуватися на роботу чи навчання, не змінювати без дозволу органів внутрішніх справ місця проживання, повідомляти ці органи про зміну місця роботи чи навчання, періодично з'являтися для реєстрації до органів внутрішніх справ тощо [6, с. 112].

При дослідженні форм реалізації кримінальної відповідальності, на переконання В. М. Хомича, правообмеження умовно засудженої особи обумовлені режимом примусового нагляду з метою випробування [3, с. 22]. Ми цілком згодні з ним, що повноваження органів, які контролюють поведінку таких осіб, повинні обмежуватися тими заходами, що обумовлені станом судимості, який визначає правовий статус засудженого. У свою чергу, функції контролюючих органів можуть здійснюватися через систему обов'язків, які покладені на особу [3, с. 83].

Якщо у кримінальному праві термін «режим» не знайшов свого законодавчого визначення, то він досить широко використовується у КВК. Зокрема, у ч. 3 ст. 6 законодавець намагається дати поняття режиму як встановленого порядку виконання та відбування покарання, що є одним із основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених.

На відміну від українського, російський законодавець дав де-що розширене визначення режиму у виправних установах як

встановленого законом і відповідними нормативно-правовими актами порядку виконання і відбування позбавлення волі, що забезпечує охорону й ізоляцію засуджених, постійний нагляд за ними, виконання покладених на них обов'язків, реалізацію їх прав і законних інтересів, особисту безпеку засуджених і персоналу, окреме тримання різних категорій засуджених, різні умови тримання залежно від виду виправної установи, призначеної судом, зміну умов відбування покарання.

У кримінальному законодавстві деяких зарубіжних країн, зокрема у КК Франції, термін «режим випробування» використовується щодо відстрочки виконання й відстрочки призначення покарання, де відзначається, що особі може бути призначено режим випробування, протягом якого вона зобов'язана дотримувати встановлені вимоги. При цьому визначення режиму випробування не подається [4].

Питання щодо можливості використання цього терміна при вивченні проблем звільнення від відбування покарання з випробуванням, очевидно, слід вирішувати після з'ясування його етимологічного значення. У словниках «режим» тлумачиться як: 1) точно встановлений розпорядок життя, праці, відпочинку тощо; 2) система заходів, правил, запроваджуваних для досягнення певної мети; 3) державний лад, спосіб правління [7, с. 888; 8, с. 672]. Що стосується звільнення від відбування покарання з випробуванням, ми вважаємо найбільш вдалим трактування цього поняття як системи заходів, правил, запроваджуваних для досягнення тих цілей, які постають перед даним інститутом.

Цей режим визначає правове становище засуджених, з'ясування поняття і змісту якого має велике теоретичне і практичне значення. Визнання засудженого суб'єктом прав і обов'язків, окреслення кола останніх є необхідною умовою додержання законності, що дозволяє встановити правильний підхід до засудженого, щоб справити на нього як каральний, так і виховний вплив [9, с. 82]. Доктриною права поняття правового становища засудженого розроблено стосовно відбування покарання і тлумачиться як сукупність суб'єктивних обов'язків, що на нього покладаються, і прав, які він має під час відбування покарання [9, с. 82].

Оскільки при звільненні від відбування покарання з випробуванням для досягнення його цілей використовуються іспитовий строк, додаткові покарання, обов'язки, які обмежують засудженого у його правах, можна стверджувати, що іспитовий строк, обов'язки й додаткові покарання – це елементи режиму випробування. По-перше, саме через те, що систему характеризують як сукупність елементів, що взаємопов'язані і становлять певну цілісність [10, с. 427], цими складовими елементами режиму випробування є іспитовий строк, додаткові покарання й обов'язки, по-

кладені на засудженого, Протягом іспитового строку засудженому пред'являються певні вимоги, які він зобов'язаний виконувати. По-друге, від додержання цих вимог у майбутньому залежить доля засудженого. По-третє, протягом іспитового строку особа вважається такою, що має судимість. По-четверте, всі вимоги створюють для неї особливе правове становище, під час якого особа випробовується, її перевіряють, чи виправдала вона виявлену довіру*. Крім того, перебуваючи під наглядом відповідних органів, засуджені повинні дотримуватися лише тих обов'язків, які на них поклав суд, і лише їх недотримання матиме для даної особи негативні наслідки. Після успішного закінчення іспитового строку, що певною мірою залежить від взаємозв'язку між судами та органами, що контролюють поведінку засуджених органів, суд зобов'язаний звільнити особу від відбування основного покарання.

Отже, виходячи з викладеного, можна зробити такі висновки. Кримінально-правові заходи, запроваджені при звільненні від відбування покарання з випробуванням, становлять режим випробування. Цей режим забезпечує досягнення цілей звільнення від відбування покарання з випробуванням, зокрема запобігання вчиненню нових злочинів засудженими. Складовими елементами режиму випробування є іспитовий строк, виконання додаткового покарання й обов'язків, які покладаються на засудженого.

Список літератури: 1. Анденес И. Наказание и предупреждение преступлений / Иоганес Анденес ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1979. – 264 с. 2. Пионтковский А. А. Об условном осуждении или системе испытания / Пионтковский А. А. – Одесса : Типо-Литограф. Штаба Одес. воен. округа, 1894. – 187 с. 3. Хомич В. М. Формы реализации уголовной ответственности / Хомич В. М. – Минск : Белгосуниверситет, 1998. – 132 с. 4. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии) : сб. законодат. материалов / под ред. И. Д. Козочкина. – М. : Зерцало, 1999. – 352 с. 5. Ломако В. А. Применение условного осуждения / Ломако В. А. – Х. : Вища школа, 1976. – 125 с. 6. Скибицкий В. В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания / Скибицкий В. В. – К. : Наук. думка, 1987. – 181 с. 7. Новый тлумачний словник української мови : в 4 т. – Т. 3 / уклад. В. Яременко, О. Сліпченко. – К. : Аконті, 1998. – 1998. – 927 с. 8. Ожегов С. Н. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. – 23-е изд. – М. : Рус. яз., 1991. – 917 с. 9. Кримінально-виконавче право України : підруч. для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів / за ред. В. М. Трубікова. – Х. : Право, 2001. – 384 с. 10. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1987. – 590 с.

Надійшла до редколегії 26.09.2009

* Дане правило порушується за умови, коли термін додаткового покарання перевищує тривалість іспитового строку. Автором обстоюється позиція, щодо якої термін додаткового покарання при звільненні від відбування покарання з випробуванням не повинен перевищувати тривалості іспитового строку.